

Продължаващо обучение за лица с висше образование – предизвикателства и възможности пред висшите училища

Маргарита Атанасова*

Резюме: Предлаганото продължаващо обучение във висшите училища в България обхваща разнообразни дейности, сред които се открояват неформалните обучителни курсове, насочени предимно към лица с висше образование. Настъпващите промени в социално-икономическата среда се съпровождат с динамика на потребителите на неформални обучения и формиране на определени предизвикателства пред продължаващото обучение във висшите училища. **Основна цел** на настоящото изследване е да се проучат състоянието и динамиката на участието в неформални обучения на население с висше образование в България, въз основа на което се формулират изводи за бъдещи политики и подходи за усъвършенстване на предлаганото във висшите училища продължаващо обучение. Обект на изследване са лица с висше образование в България, а предмет на изследване е участието в неформални обучения. Основен информационен източник са статистически данни от последните три издания (2007, 2011 и 2016) на „Изследване на образование и обучение на възрастни“ (Adult Education Survey, Eurostat), което обхваща страните от ЕС и предоставя възможности за сравнителен анализ в рамките на общността. Периодът 2007-

* Маргарита Атанасова е доктор, професор в катедра „Човешки ресурси и социална защита“ на УНСС.

2016 г. съвпада с първото десетилетие от членството на България в ЕС, включващо началото на формиране на интегрирания европейски трудов пазар в условията на свободно движение на хора и работници.

Ключови думи: продължаващо обучение, неформално обучение, образование и обучение.

JEL: M1, M5.

Увод

Традиционната роля на висшите училища като доставчик на образование и обучение се свързва с формалната образователна система и програмите в бакалавърска, магистърска и докторска степени (Тошева, 2018, с. 295-322). Наред с това, висшите училища в България предлагат и продължаващо обучение, в което се открояват разнообразни неформални обучителни курсове, предимно свързани с продължаващото професионално развитие на лица с висше образование (Cedefop, 2018). В условията на съвременните промени в трудовия пазар и изискванията към качествата на работната сила, продължаващото професионално развитие, вкл. участието на лица с висше образование в неформални обучения, се разглежда като средство за изграждане и усъвършенстване на компетенциите на хората и повишаване на

техните шансове за успешна заетост (Сотинова, 2007; Димитрова, 2012, с. 125). В този контекст трябва да се подчертае, че в България само 3,2% от участниците в неформални обучения (срещу 7,6% в ЕС) са ползвали като доставчик образователни институции, вкл. и висши училища. Това се интерпретира като индикатор за относително ниска активност и присъствие на висшите училища в България като доставчик на неформални обучителни курсове. Причините за това могат да се търсят в различни насоки: място на продължаващото обучение в приоритетите на висшите училища, организационни решения за връзката между продължаващото обучение и други структурни звена, трудности при осигуряване на качеството на неформалното обучение, подходи в предлагането на неформални обучителни курсове, макросреда на системата за образование и обучение в страната, мотивация на преподавателите и др. (Atanassova, 2018). В основата на ефективните политики и мерки за развитие и утвърждаване на ролята на висшите училища като доставчик на продължаващо обучение е задълбоченото познаване на състоянието и тенденциите на участието в неформални обучения на лица с висше образование в България. От тези позиции се формира **изследователската теза** на настоящата статия: успешното развитие на продължаващото обучение като част от дейността на висшите училища в България се основава на задълбочено познаване на състоянието и динамиката на участието в неформални обучения на населението с висше образование като потенциален потребител на предлаганото от висшите училища продължаващо обучение, при което се формират аргументи за подходящи политики и подходи за привличане на лица с висше образование за участие в предлаганите неформални обучения. **Обект** на изследване са лица с висше образование в България, (които, според офи-

циалната статистика през 2018 г., са над 1 млн. души), а **предмет** на изследване е участието в неформални обучения на лица с висше образование. **Основен информационен източник** са статистически данни от последните три издания (2007, 2011 и 2016) на „Изследване на образование и обучение на възрастни“ (Adult Education Survey, Eurostat), което обхваща страните от ЕС и предоставя възможности за сравнителен анализ в рамките на общността. Периодът 2007-2016 г. съвпада с първото десетилетие от членството на България в ЕС, включващо началото на формиране на интегрирания европейски трудов пазар в условията на свободно движение на хора и работници. Според методиката на Евростат, в „Изследване на образование и обучение на възрастни“ се обхваща население на възраст 25-64 г., което детерминира и възрастовата група на лицата с висше образование – обект на настоящото изложение. Наличната информационна база е предпоставка за някои ограничения, които се възприемат в настоящото изследване и които са свързани с методически характеристики на показателите за наблюдение на участието в образование и обучение, вкл. и в неформално обучение.

Основна цел на настоящото изследване е да се проучи състоянието и динамиката на участието в неформални обучения на лица с висше образование в България през периода 2007-2016 г., въз основа на което да се формулират предизвикателства пред висшите училища като доставчици на продължаващо обучение. За постигане на тази цел се изпълняват последователно и във взаимна връзка две основни **изследователски задачи**: анализ на състоянието и динамиката на участието в неформални обучения на лица с висше образование в България; формулиране на предизвикателства пред висшите училища като доставчици на продължаващо обучение. В процеса на изследването се прилагат разнообразни изследователски

Европейски съюз

методи, сред които се открояват: сравнителен анализ, desk-research метод (анализ на публично достъпни резултати от проведени международни и национални емпирични проучвания), клъстерен анализ.

Участие в неформални обучения на лица с висше образование в България

През периода 2007-2016 г. общо за ЕС-28 се отчита нарастване на относител-

ния дял на лицата с висше образование, които участват в неформално обучение – от 52,0% през 2007 – на 61,9% през 2016 г. като за последната година най-високи нива се отчитат в Холандия (79,6%) и Австрия (74,9%). Данните за участието в неформални обучения на лица с висше образование през периода 2007-2016 г. показват, че в България като част от ЕС се открояват относително ниски нива на този показател. За последната година (2016) стой-

Таблица 1. Участие на лица с висше образование на възраст 25-64 г. в неформални обучения в страни от ЕС през периода 2007-2016 г.

GEO/TIME	2007	2011	2016
ЕС-28	52,0	55,8	61,9
Белгия	54,1	57,0	60,7
България	50,0	37,3	34,8
Чехия	57,1	58,8	62,0
Дания	54,8	68,4	58,7
Германия	60,3	66,5	66,5
Естония	58,3	64,3	57,2
Гърция	28,2	21,7	24,8
Испания	43,9	51,9	57,0
Франция	52,1	70,3	70,2
Италия	46,7	63,4	70,4
Кипър	61,9	60,8	62,6
Латвия	53,0	50,7	63,6
Литва	57,5	50,6	44,4
Унгария	14,6	52,8	62,3
Малта	68,3	68,2	59,8
Холандия	61,0	74,2	79,6
Австрия	64,8	67,3	74,9
Полша	46,4	44,3	43,2
Португалия	57,6	71,3	68,6
Румъния	14,7	18,5	13,6
Словения	63,3	61,7	67,0
Словакия	56,8	55,7	59,6
Финландия	69,4	68,3	61,5
Швеция	84,6	80,2	69,8
Великобритания	50,7	31,8	62,6

Източник: Participation rate in education and training by educational attainment level Tertiary education (levels 5-8) Non-formal education and training, Adult Education Survey (AES)

Бележка: В таблицата не се включват страни (Ирландия, Люксембург и Хърватска), за които данните са с прекъсвания през периода

ността на този показател е 34,8%, като само в Румъния (13,6%) и Гърция (24,8%) се отчитат по-ниски нива (таблица 1).

Информацията в таблица 1 разкрива разнопосочни тенденции на стойността на наблюдавания показател в отделните страни през периода, при което се оформят две основни групи: страни, в които се отбелязва ръст, и страни, в които се отбелязва спад. С най-голям ръст за периода по този показател се открояват: Унгария, Испания и Франция. Нашата страна, заедно с Естония, Гърция, Литва и Полша, попада в групата, където се очертава намаление на относителния дял на висшистите, които участват в неформални обучения. При това прави впечатление, че в България през първия етап (2007-2011) от периода се отчита най-голямо намаление (с 12,7 р.р.), а през втория етап (2011-2016) от периода намалението е с 2,5 р.р.

Тази неравномерна динамика на относителния дял на висшистите в България, които през периода 2007-2016 г. участват в неформални обучения, се анализира в контекста на социално-икономическото развитие на нашата страна като член на ЕС след 2007 г., вкл. и в условията на формиращия се интегриран европейски трудов пазар и свободното движение на работници. Чрез приложение на клъстерен анализ в настоящата статия се изследва динамиката на позицията на България по показателя „относителен дял на висшисти, които участват в неформални обучения“ в сравнение с останалите страни от ЕС, във връзка с което се формират две работни хипотези (РХ):

- РХ 1: промените в относителния дял на висшистите, които участват в неформални обучения през периода, се съпровождат с промени на ранга на клъстерната група на България в рамките на цялата общност
- РХ 2: промените в относителния дял на висшисти, които участват в неформални обучения през периода, се съпровождат с нарастване на дистанцията на клъстер-

ната група на България от максималното клъстерно ниво в общността.

Основен информационен източник са данните от последните три (2007, 2011 и 2016) изследвания на образование и обучение на възрастни, в което се обхващат всички страни – членки на ЕС. За целите на проведения клъстерен анализ се включват само страни с непрекъснати данни за трите години, при което отпадат Ирландия, Хърватска и Люксембург). Резултатите от проведения анализ на динамиката на основните клъстерни групи за периода 2007-2016 г. са систематизирани в таблица 2 и са основа за оценка на първата работна хипотеза, във връзка с което се формират следните изводи.

Очертаващото се през периода 2007-2016 г. намаление на относителния дял на висшисти в България, които участват в неформални обучения, се съпровожда с промени в състава на съответните клъстерни групи. През 2007 г. по този показател България е в клъстерна група с ранг 3 заедно с Испания, Франция, Италия, Латвия, Полша и Великобритания. След значителен спад на равнището на изследвания показател през периода 2007-2011 г. нашата страна през 2011 г. се присъединява към клъстерна група с по-нисък ранг (2), където са включени Полша и Великобритания. През втория етап на периода (2011-2016 г.) резултатите показват, че България отново се връща в клъстерна група с ранг 3 (заедно с Полша и Литва), което е основа за извода, че в рамките на целия период 2007-2016 г. клъстерният ранг на нашата страна се запазва. Това е основа за потвърждаване на първата работна хипотеза, че през изследвания период се запазва рангът на клъстерната група на България в рамките на цялата общност.

Във връзка с втората работна хипотеза се систематизират резултати от клъстерния анализ, които обхващат динамиката на дистанцията на клъстерния център на групата, в която е България, от максималното ниво за общността (таблица 3).

Европейски съюз

Таблица 2. Динамика на основните клъстерни групи за периода 2007-2016 – отн. дял на лица с висше образование, които участват в неформални обучения – финален клъстерен център

(% лица с ВО, които участват в неформални обучения)

Ранг на клъстерната група	2007	2011	2016
5	84,60	75,23	70,88
4	61,36	65,92	60,63
3	50,19 България, Белгия, Испания, Франция, Италия, Латвия, Полша, Великобритания	53,93	40,80 България, Литва, Полша
2	28,20	37,80 България, Полша, Великобритания	24,80
1	14,65	20,10	13,60

Резултатите показват, че през първия етап (2007-2011) от периода се отчита значително намаление на нивото на клъстерния център на групата, в която е България – от 50,19% през 2007 г. на 37,8% през 2011 г, което е съпроводено с нарастване на дистанцията от максималния клъстерен център за цялата общност – от

34,41 р.р. през 2007 на 37,43 р.р. през 2011 г. През втория етап на периода данните разкриват обратна тенденция – намалява дистанцията между финалния клъстерен център на групата, в която е България, и максималният клъстерен център за цялата общност намалява и през 2016 г. достига до 30,07 р.р., което е под 34,41 р.р.

Таблица 3. Динамика на основните характеристики на клъстерната група на България за периода 2007-2016 – относителен дял на лица с висше образование, които участват в неформални обучения

Основни характеристики	2007	2011	2016
Клъстерна група – гържави	България, Белгия, Испания, Франция, Италия, Латвия, Полша Великобритания	България, Полша, Великобритания	България, Литва, Полша
Ранг на клъстерната група	3	2	3
Финален клъстерен център	50,19	37,80	40,80
Дистанция от макс. ниво на клъстерен център за цялата общност	34,41	37,43	30,07

през 2007 г. Това е основа за отхвърляне на втората работна хипотеза, че през периода 2007-2016 г. нараства дистанцията на клъстерната група на България от максималното клъстерно ниво в общността.

В обобщение на резултатите от клъстерния анализ в контекста на целите на настоящото изследване могат да се очертаят два основни извода. Първият от тях е, че в условията на неравномерен спад през периода 2007-2016 г. на относителния дял на висшесте в България, участващи в неформални обучения, се запазва клъстерният ранг на групата, в която е нашата страна в рамките на общността. Вторият извод е, че за периода се очертава намаляване на дистанцията на клъстерната група, в която е България, от максималното ниво на клъстерния център за цялата общност.

В изпълнение на поставените изследователски задачи в настоящото изложение се отделя място и за редица предизвикателства, които се формират пред висшите училища като доставчик на неформални обучения.

Предизвикателства пред висшите училища като доставчик на продължаващо обучение

Разнообразните предизвикателства пред висшите училища като доставчик на продължаващо обучение се систематизират в контекста на редица особености в мотивационния и поведенческия профил на потенциалните потребители на неформални обучителни курсове и някои специфични пречки за участие в образование и обучение на лица с висше образование.

Специализирани изследвания разкриват, че мотивационният и поведенческият профил на потенциалните потребители на продължаващо обучение се характеризират с редица специфики, две от които се открояват за целите на настоящото изследване

(Cook & Artino, 2016, pp. 1007-1011). От една страна, потенциалните потребители на предлаганите от висшите училища неформални обучителни курсове се отличават с предварително формирани намерения и очаквания да търсят обучения, които са подходящи за техните специфични цели, обикновено свързани с професионално и кариерно развитие. Наред с това, тези потенциални потребители очакват да имат възможност за активно участие в академичния процес и да взаимодействат с образователната среда, което изисква трансформиране на традиционните „трансмисионни“ преподавателски модели и създаване на условия за включване и активиране на потенциала на обучаваните. Тези специфики са значим сигнал, който трябва да се взема предвид от висшите училища, когато се формира съдържанието на предлаганите неформални обучения и когато се изгражда и усъвършенства образователната среда във висшето училище. Резултати от проведени изследвания (Atanassova, Borissova-Marinova, 2019) разкриват и систематизират редица специфики в причините за участие в образование и обучение на лица с висше образование на възраст 25-34 г., които трябва да се имат предвид както от доставчиците на обучителни програми, така и при подготовка и структуриране на политиките в областта на ученето през целия живот и активните политики на трудовия пазар. Данните показват, че при младежите с висше образование водещо място сред причините за участие в образование и обучение заема желанието за постигане на по-високи равнища на трудово изпълнение и за кариерно развитие (Froehlich et al., 2014) (McQuaid et al., 2005). Над 60% от респондентите посочват следните причини за участие: по-добро изпълнение на работата (73,9%) и увеличаване на възможностите за развитие в кариерата (60,3%). Значително по-малко (40,1%) респонденти посочват като причина задължение от работодател или по закон. При младежите с висше обра-

Европейски съюз

зование ясно се откроява доминантното на вътрешните мотиватори (над външно формираното задължение от работодател или нормативна база), което трябва да се има предвид от доставчиците на образование и обучение. При формиране и предлагане на обученията е необходимо да се акцентира върху ялната връзка между учебния материал и успешното изпълнение на настоящи и бъдещи работни задачи/длъжности/роли. Това повишава привлекателността на предлаганото обучение и е фактор за нарастване на интереса за участие в провежданите обучителни инициативи (Atanassova, Borissova-Marinova, 2019).

Нарастващите изисквания за непрекъснато усъвършенстване на компетенциите в съответствие с динамиката на трудовия пазар формират редица предизвикателства пред предлаганите от висшите училища неформални обученията, свързани с преодоляване на специфични пречки за участие в образование и обучение на лица с висше образование като потенциалните потребители на неформални обучителни курсове. Анализира-

ната статистическа информация (таблица 4) за основните пречки за участие в образование и обучение на лица с висше образование показва, че за последната година от периода (2016) най-висок дял (над 70%) от анкетираните лица на възраст 25-64 г. с висше образование в България посочват **неподходящия учебен график** като пречка за участие в образование и обучение. На следващо място сред посочените причини са **цената** (26%) и **дистанцията** (17%). Прави впечатление значителният ръст на дела на лицата, които посочват като пречка **липсата на подходящ учебен график** – през 2007 г. те са 35,5%, а в края на периода достигат 70,8%, което е сред най-високите нива в ЕС-28, като само в Малта е отбелязано по-високо ниво на стойността на този показател през 2016 г. – 73%.

Сравнителният анализ разкрива, че липсата на подходящ учебен график и цената са сред водещите пречки за участие в образование и обучение на лицата с висше образование общо за страните от ЕС-28 през 2016 г. – 51,4% от анкетираните в ЕС-28 посоч-

Таблица 4. Основни пречки за участие на лица с висше образование на възраст 25-64 г. в образование и обучение през периода 2007-2016 г. в България и ЕС-28

Основни групи пречки за участие	България и ЕС-28	2007	2011	2016
1. Неподходящ учебен график	България	35,5	60,2	70,8
	ЕС 28	52,2	41,8	51,4
2. Цена	България	39,9	38,0	26,7
	ЕС 28	28,4	28,6	33,8
3. Отдалеченост/ дистанция	България	26,6	20,1	17,3
	ЕС 28	17,8	14,0	19,2
4. Семейни причини	България	28,8	34,7	13,0
	ЕС 28	36,9	28,3	32,0
5. Липса на подкрепа от работодателя	България	11,1	16,0	11,9
	ЕС 28	20,7	20,4	26,0

Източник: НСИ. Изследване на образование и обучение на възрастни, 2016 г.

Източник: Евростат, *Population wanting to participate in education and training, by reason for not participating and educational attainment level [trng_aes_178] ISCED11 Tertiary education (levels 5-8)*

ват като пречка липсата на подходящ учебен график, а 33,8% – цената на обучителната програма. Преодоляването на очертаните пречки за участие в образование и обучение и повишаване на възможностите за достъп до продължаващо обучение се свързват с изискванията за осигуряване на равни възможности и развитие на корпоративна социална отговорност във висшите училища (Reicheva, M., 2019, p. 237), при което се изграждат предпоставки за усъвършенстване на компетенциите на лицата с висше образование и за по-високи шансове на трудовия пазар.

Анализът на динамиката на относителния дял на висшисти, които са посочили съответните пречки за участие в образование и обучение в България, показва, че през периода **намалява** дялът на респондентите, определящи като пречки отдалечеността/дистанцията и семейните причини. Прави впечатление, че **липсата на подкрепа от работодателя** като пречка за участие в образование и обучение се посочва от 11,9% през 2016 г. от анкетираните в България, докато общо за страните от ЕС-28 се очертава нарастване на стойността на този показател, като през 2016 г. се отчита 26% за цялата общност.

Представените изводи за пречките и причините за участие в образование и обучение на лица с висше образование нямат изчерпателен характер, но акцентират върху ключови проблеми, които трябва да се имат предвид при подготовката на стратегии и политики за продължаващо обучение на висшите училища като достъп до неформални обучения. Във връзка с това могат да се формулират редица предизвикателства пред продължаващото обучение във висшите училища, които за целите на настоящото изложение се систематизират в три основни направления:

- Бъдещото развитие на продължаващото обучение във висшите училища и разнообразяване на предлаганите неформални обучителни курсове, насочени към определени професии и длъжности, трябва

да търси възможности да се използват акумулираните опит и добри практики в учебните програми за бакалавър и магистър. В зависимост от параметрите на своята специализация, висшите училища разполагат с **академичен състав и експертиза** в определени области на образованието и обучението (туризъм, електроника, управление, педагогика, информатика, хранителни технологии, психология, и др.) които могат да се използват за **продължаващо обучение на определени професионални групи**. Предлаганите неформални обучителни курсове трябва да са ориентирани към изграждането и развитието на **компетенции, които се търсят на трудовия пазар и са част от продължаващото професионално развитие на потенциалните участници**.

- Втората група предизвикателства е свързана с необходимостта от създаване на подходящи условия за по-пълно използване на съществуващите (и понякога забравени) на академичните електронни платформи учебни ресурси, насочени към продължаващо обучение. Необходимо е да се анализира, актуализира и систематизира акумулираният обем от електронни образователни ресурси (вкл. и налични обучителни курсове, които са на електронните платформи на висшите училища) от **позициите на потенциалния потребител, който търси обвързаност на обучителния процес с продължаващото професионално развитие** и използване на съвременни информационни и комуникационни технологии, създаващи условия за учене през целия живот. Значимо предизвикателство в случая е да се познават, развиват, актуализират, селектират, представят и предложат по подходящ начин наличните (например на електронната платформа на висшето училище) обучителни курсове и други електронни ресурси и **да достигнат до**

потенциални вътрешни и външни потребители при разнообразни варианти на достъп в съответствие с политиката на висшето училище (Atanassova, 2018). Това означава наличните електронни учебни ресурси във висшето училище да се разбират и развиват като ключов компонент на системата за управление на знанието на съответната академична институция, което изисква усъвършенстване на координацията и комуникацията между разнообразните структурни звена, вкл. и в областта на продължаващото обучение.

- Третата група предизвикателства е свързана с необходимостта от бъдещо развитие и усъвършенстване на достъпа до обучителни ресурси като инструмент за учене през целия живот и продължаващо професионално развитие. Предоставяните от висшите училища неформални обучения се характеризират с разнообразни режими за достъп както за вътрешни (студенти, преподаватели, служители), така и за външни организации, работодатели, индивидуални участници и гр.) потребители. Редица висши училища предоставят свободен достъп до разнообразни образователни ресурси (статии, книги, презентации и гр.) чрез своите електронни платформи и по този начин заявяват своя капацитет като партньор в продължаващото професионално развитие на потенциалните потребители на образователни и обучителни програми. Това може да бъде интерпретирано като индикатор, че висшите училища в България имат определена степен на готовност за по-широко приложение на иновативни обучителни практики, вкл. и практиките на отворените образователни ресурси. Разработването и предлагането на **отворените образователни ресурси**, вкл. и в контекста на европейските цели за по-отворена учебна среда (Opening up Education, 2013) се ха-

рактеризира с висока степен на законови регулации и изисква тази тема да се възприема като важна част в университетските правилници по интелектуална собственост (Atanassova, 2018).

Заключение

Резултатите от изследването показват, че настъпващите промени в участието на лица с висше образование в неформални обучения през периода 2007-2016 г. в България като част от ЕС се характеризират с редица особености, две от които се открояват за целите на настоящото изложение: неравномерно намаление, предимно през първия етап от периода и запазване на ранга на клъстерната група, в която е България, при очертаващо се намаление на дистанцията от максималното за общността ниво. Анализираните и изведени основни пречки и причини за участие в образование и обучение на лица с висше образование в България като потенциален потребител на предлагано от висшите училища продължаващо обучение са основа за формулиране на редица предизвикателства, които нямат изчерпателен характер, но очертават области за бъдещи задълбочени проучвания в тази област, вкл. за усъвършенстване на комуникацията с потенциалните потребители на предлаганите неформални обучителни курсове, усъвършенстване на институционалния капацитет за разработване и предлагане на отворени образователни ресурси, осигуряване на ясна връзка между учебното съдържание и продължаващото професионално развитие на потребителите и гр.

Цитирани източници:

Атанасова, М., К. Владимирова, 2014. Професионалните знания и умения: институционални аспекти и предизвикателства в контекста на настоящия и бъдещия пазар на труда в България. София, *Научни трудове*

на УНСС, том 1/2014, ИК – УНСС, с. 43-92.
(Atanasova, M., K. Vladimirova, 2014. Profesionalnitate i predizvikatelstva v konteksta na nastoyashtia i badeshtia pazar na truda v Bulgaria. Sofia, *Nauchni trudove na UNSS*, tom 1/2014, ИК – UNSS, s. 43-92)

Димитрова, М., 2012. Съвременни практики за развитие на иновационната активност на човешките ресурси. Институт за икономически изследвания, БАН. София, сп. *Икономически изследвания*, 2012, бр. 21, с. 116-137.

(Dimitrova, M., 2012. Savremenni praktiki za razvitie na inovatsionnata aktivnost na choveshkite resursi. Institut za ikonomicheski izsledvania, BAN. Sofia, sp. *Ikonomicheski izsledvania*, 2012, br. 21, s. 116-137)

Сотирова, М., 2007. Гъвкави системи на заетост и дерегулация на пазара на труда. Пловдив, Университетско издателство на ПУ „Паисий Хилендарски“.

(Sotirova, M., 2007. Gavkavi sistemi na zaetost i deregulatsia na pazara na truda. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo na PU „Paisiy Hilendarski“)

Тошева, Ек., 2018. Динамика на основни показатели за висшето образование в България и страните от Европейския съюз, *Научни трудове на УНСС*, том 5/2018, с. 295-322.

(Tosheva, Ek., 2018. Dinamika na osnovni pokazateli za vissheto obrazovanie v Bulgaria i stranite ot Evropeyskia sayuz, *Nauchni trudove na UNSS*, tom 5/2018, s. 295-322)

Atanassova, M., 2018. Non-formal distance learning courses offered by higher education institutions (HEIs) in Bulgaria – Availability and challenges, Proceedings of the 44th International Conference on Applications of Mathematics in Engineering and Economics, Published by AIP Publishing, 020029-1 – 020029-8.

Atanassova, M., Kr. Borissova-Marinova, 2019.

The Bulgarian Population Aged 25-34 Years: Structural Changes and Participation in Education and Training. *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*, 1, София, издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

(Atanassova, M., Kr. Borissova-Marinova, 2019. The Bulgarian Population Aged 25-34 Years: Structural Changes and Participation in Education and Training. *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*, 1, Sofia, izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“)

Cedefop, 2018. Професионално образование и обучение в България: кратко описание. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2018, DOI-<http://data.europa.eu/doi/10.2801/728903>

(Cedefop, 2018. Profesionalno obrazovanie i obuchenie v Bulgaria: kratko opisanie. Lyuksemburg: Sluzhba za publikatsii na Evropeyskia sayuz, 2018, DOI-<http://data.europa.eu/doi/10.2801/728903>)

Cook, D. & Artino, A., 2016. Motivation to learn: an overview of contemporary theories. *Medical Education*, 50, 10, pp. 997–1014 (2016).

Froehlich, D., S. Beausaert, Segers, M., & Gerken, M., 2014. Learning to stay employable. *Career Development International*, 19(5), 508–525.

McQuaid, Ronald W. and Lindsay, Colin Dale, 2005. The concept of employability. *Urban Studies*, Vol. 42, No. 2, 197–219, February 2005.

Opening up Education, 2013. Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources, Brussels, 25.9.2013.

Peicheva, M., 2019. Social Responsibility of the Universities in Europe – Research of Diversity of Practices. *Economic Alternatives*, 2019, Issue 2, pp. 235-250.